

Două explorări conceptuale în problema istorico-literară a războiului civil

---

Giorgio Agamben, *Stasis. Războiul civil ca paradigmă politică*

Traducere de Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2015, 88 p. ISBN: 978-606-8437-53-8

Giorgio Agamben este un filosof italian care, în ultimii ani, apare în tot mai multe traduceri în limba română. Este o prezență cu adevărat familiară în colecția „Angelus Novus”, coordonată de Andrei State și Alex Cistelean, la Editura clujeană Tact, unde se prezintă cu numai puțin de cinci titluri. Din mai multe motive, nicio carte n-ar trebui ratată. În primul rând, propune explorări conceptuale de mare relevanță pentru dezbaterile publice (deci, nu doar academice). În al doilea rând, această ofertă se face de pe poziția umanistului complet: pe lângă studiile de drept și de filozofie, autorul este un bun cunoscător al teologiei creștine, intrând astfel în marea tradiție a gândirii europene care insistă că claritatea conceptuală nu poate oculti chestiunea teologică. În sfârșit, autorul își interpelează cititorii la modul serios și, totodată, viu, căci fără a-și pierde adâncimea științifică, ideile prezentate au un puternic conținut polemic.

Cartea de față nu se depărtează cu nimic de cele trei caracteristici ale operei agambeniene. De la primele pagini, cititorul este întâmpinat de un avertisment prin care autorul îl invită să verifice actualitatea tezelor expuse sau dacă, dimpotrivă, evenimentele politice contemporane au aptitudinea de a le modifica semnificația. Așa cum titlul anunță, cartea se ocupă de „războiul civil”, analizat ca „paradigmă politică”.

Această paradigmă comportă două laturi, fiecare dintre acestea corespunzând celor două eseuri care alcătuiesc cartea: 1. „afirmarea necesității războiului civil”, urmărind scrierile relevante produse în Grecia clasică („Stasis”, pp. 7-31) și 2. „afirmarea necesității excluderii războiului civil”, urmărind filosofia lui Hobbes („Leviatan și Behemot”, pp. 33-79). Deci, nimic mai departe de intenția autorului decât construirea „unei teorii a războiului civil”, în ciuda faptului că recunoaște de la chiar primele trei rânduri ale cărții o scăpare îngrijorătoare: „Faptul că o doctrină a războiului civil ne lipsește azi cu desăvârșire e în general recunoscut, fără însă ca această lacună să pară să-i preocupe prea mult pe juriști și politologi” (p. 9).

Noi părem nevoiți să recunoaștem asimetria copleșitoare dintre faptele de război civil pe care istoria, ca domeniu de cunoaștere, le prezintă copios și conceptualizarea acestor fapte la care filosofia și dreptul sunt restante. N-ar fi fost îngrijorător dacă realitatea războiului civil s-ar fi rezumat doar la antichitate, așa cum se întâmplă cu conflictul militar dintre Cezar și Pompei. Problema apare atunci când războiul civil este susceptibil de a angaja transformări sociale care intră sub incidența unor categorii juridice înspăimântătoare, așa cum se întâmplă cu genocidul. Când fac această afirmație am în vedere ipoteza pe care istoricul

Reynald Secher o avansează într-o lucrare tradusă în românește¹ (*Vandeea: de la genocid la memoricid. Mecanismul unei crime legale împotriva umanității*, trad. Ana Ciucan Țuțuianu, Fundația Academia Civică, București, 2013, 518 p.). Astfel, în răspăr cu o întregă istoriografie, susținută și de relatări literare (a se vedea Honoré de Balzac, *Șuanii*, trad. de H. Grănescu, Cartea Românească, București, 1981, 383 p.), Secher pretinde că războiul civil din Franța post-1789 a degenerat, în Vandeea, într-un veritabil genocid care a deschis practic tragedia secolului XX (genocidul armenilor, Holocaustul, etc). Prin urmare, cartea lui Giorgio Agamben poate deveni un instrument util, în absența notabilă a altora, pentru a lectura critic teze precum cea afirmată de Reynald Secher.

Și nu numai atât. Este interesant de observat că probabil mai mult decât în alte fapte umane, războiul civil reprezintă locul de întâlnire al relațiilor istorice cu descrierea literară. Nu e puțin lucru, căci tentația istoriei de a prezenta tragedii ca și cum acestea ar fi doar un joc de teatru este compensată de emoția și de participarea afectivă pe care doar literatura o poate produce. Îi am în vedere aici pe Boris Pasternak cu *Doctor Jivago* (trad. Emil lordache, Ed. Polirom, Iași, 2013, 672 p.), pe Margaret Mitchell cu *Pe aripile vântului* (trad. Mary Lăzărescu-Polihroniade, 2 vol, Univers, București, 1970, 624 p. + 639 p.) și pe André Malraux cu *Speranța* (trad. Ion Mihăileanu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968, 455 p). Deci, un motiv în plus de a cita cartea lui Agamben este acela că introduce vocea rațiunii, esențialmente concepută, în relatarea istorică plină de emoție a unor fapte nu foarte îndepărtate de noi (războiul civil rus în cazul lui Boris Pasternak, războiul civil american

în cazul lui Margaret Mitchell și, respectiv, războiul civil spaniol). Nu e o întâmplare că literatura este atât de receptivă la fapte de tipul războiului civil, deoarece dimensiunea socială este de căpătâi. Ducându-se nu între armate, ci între civili înarmați, războiul civil este probabil singura formă de violență ce nu lasă pe nimeni indiferent și, mai ales, neafectat. De asemenea, este singura formă de violență socială în care ura urcă până la incandescență, punctul de topire al corpului social. Destinele individuale se întrețes aici, în acest carusel al violenței căruia puțini i se pot sustrage.

Latura polemică a lui Giorgio Agamben în fața unor relatări literare de tipul celor enumerate mai sus în care impresia cu care rămâne cititorul este cea a unei politizări totale (o definiție satisfăcătoare a războiului civil sună astfel: „ostilități continue și la scară largă între facțiuni rivale dintr-un stat pentru acapararea puterii politice ori între guvernul unui stat și insurgenți”²) constă în chiar ipoteza de lucru a primului studiu: „*Stasis*-ul (noțiunea pentru „război civil” n.m.–N.D.) nu are loc nici în *oikos*, nici în *polis*, nici în familie, nici în cetate: el constituie o zonă de indiferență între spațiul nepolitic al familiei și cel politic al cetății”. Consecința este că „în sistemul politicii grecești, războiul civil funcționează ca un prag de politizare sau de depolitizare, prin intermediul căruia casa se depășește în cetate, iar cetatea se depolitizează în familie” (p. 23). Altfel spus, războiul civil funcționează ca o hârtie de turnesol a „elementului politic”, un criteriu „ce determină caracterul politic sau apolitic al unei ființe” (p. 24). Această afirmație pune în discuție nu doar literatura, cel puțin în aparență, ci și viziunea oarecum statică a Hannei Arendt din *Condiția umană* (trad. Claudiu Vereș și Gabriel Chindea, Editura Idea Design & Print, Casa Cărții de Știință, Cluj, 2007,

1 Nicolae Drăgușin, „Genocidul și întemeierea republicii. Memoria disputată a Vandeei” (recenzie Reynald Secher, *Vandeea: de la genocid la memoricid. Mecanismul unei crime legale împotriva umanității*), în *Revista Poliș*, vol. IV, nr. 1(11), serie nouă, decembrie 2015-februarie 2016, pp. 251-260.

2 „Civil War” de S. E. Finer în Vernon Bogdanor (editor), *Blackwell Encyclopedia of Political Science*, 2nd edition, Wiley-Blackwell, 1992, 667 p.

276 p) care definind excelent spațiul privat (rezervat *oikos*-ului) și spațiul public (specific *polis*-ului) nu explică condițiile sau, cel puțin, consecințele trecerii din spațiul privat în cel public, de la familie la cetate (și invers)³. Or, cel puțin așa cum Agamben prezintă situația din antichitate, războiul civil se naște tocmai în acest telescopaj al vieții private și publice. De asemenea, ne face să ne întrebăm în ce măsură tendința de depolitizare pe care o încurajează extinderea economiei ar putea anula războiului civil orice fel de șansă serioasă în zilele noastre. Prin modul de raportare la ideea și realitatea războiului civil, Agamben consemnează o diferență notabilă între antici și moderni: dacă primii, prin instituția amnistiei, îl uită și nu pedepsesc infracțiunile asociate acestui război, cei din urmă îl rememorează permanent prin procese și urmăriri penale; dacă pentru primii acesta reprezintă o posibilitate dezirabilă, pentru cei din urmă este o posibilitate de evitat (a se completa această afirmație cu mărturia unanimă a literaturii, cel puțin titlurile înșiruite mai sus).

Așa cum precizează în „Avertisment”, cele două eseuri care alcătuiesc volumul au făcut obiectul a două conferințe ținute în 2001. Atacul comis asupra Turnurilor Gemene din 11 septembrie 2001 a readus în discuție, la o intensitate fără precedent, problema terorismului. Plecând de la o prețioasă concluzie afirmată la sfârșitul primului eseu („În cursul istoriei politice succesive a Occidentului, tendința de a depolitiza cetatea transformând-o într-o casă sau o familie, susținută de raporturi de sânge și de operațiuni exclusiv economice, va alterna cu faze simetric opuse, în care întreg nepoliticul trebuie mobilizat și politizat”, p. 30), Agamben definește terorismul drept „forma asumată azi de războiul civil”, adică „terorismul este forma pe care o ia războiul civil când viața ca atare devine miza politicii”. Astfel că

războiul civil „devine paradigma oricărui conflict și intră sub figura terorii”, terorismul fiind astfel redefinit ca „războiul civil mondial” (pp. 30-31).

Al doilea studiu analizează teoria statului produsă de Hobbes (*Leviathan, De cive*) pentru a argumenta necesitatea excluderii războiului civil. Agamben n-o face oricum, ci sesizând în corpusul hobbesian filonul eshatologic ebraic și creștin, adesea uitat de cercetarea modernă. Fie și măcar pentru subtila analiză a faimoasei gravuri la cartea *Leviathan* (1651) pe care, din punct de vedere metodologic, o situează la întretăierea iconologiei și a filosofiei politice, eseu lui Agamben chiar merită citit. N-aș vrea să împienez asupra subtilității analizei acestei gravuri, ci mă voi rezuma să punctez două anomalii, adică ceea ce autorul găsește cu totul surprinzător în această imagine: 1. „omul artificial sau statul nu sălășluiește în cetate, ci în afara ei” (corpul politic nu se suprapune peste corpul fizic al cetății) și 2. „cetatea, cu excepția câtorva gărzi armate și a două figuri foarte speciale situate în apropierea catedralei [...] e complet lipsită de locuitori” (p. 46). Dacă în aceste reprezentări se ascund nu doar anomalii, ci și enigme, atunci o cheie heremenitică ar putea fi formulată pe două paliere: distincția dintre popor (*populus*) și multitudine (*multitudo*), respectiv paradoxul ca „teoremă fundamentală” la Hobbes (pp. 50-51). Paradoxul implică, concomitent, o cezură (deosebirea dintre mulțimea de cetățeni și popor) și o coincidență - identitatea dintre popor-rege/*populus*-rex (p. 52). „Corpul politic”, noțiunea-cheie a teoriei hobbesiene despre stat, subzistă „doar în tensiunea dintre multitudine și *populus*-rex (p. 54)”. În această interpretare, războiul civil funcționează ca punct de ruptură al unui cerc (vicios?) care începe cu „multitudinea dezunită” (oamenii înaintea pactului fondator, îndreptățiți să și numească regele) – continuă cu „poporul-rege” – sfârșește cu „multitudinea dizolvată” (situația de după încheierea contractului social). Războiul civil coincide cu „tentativa de a reveni la stadiul

3 Nicolae Drăgușin „Reconfigurarea spațiului politic prin legătura discurs-acțiune” (recenzie Hannah Arendt, *Condiția umană*,...), *Sfera politicii*, nr. 169, mai-iunie 2012.

inițial” (p. 55). Mai mult, pe baza acestui raționament, „războiul civil rămâne mereu posibil în stat” (p. 61).

Crucială în optica lui Agamben este cartea a III-a din *Leviathan* unde se formulează „politica creștină”, pe coordonatele profetice și eshatologice. Definiția pentru filosofia hobbesiană este faptul că Împărăția lui Dumnezeu (*Basileia Theou*) și Împărăția terestră (*Leviathan*) se bucură de autonomie și, în același timp, sunt coordonate din orizontul eshatologic: amândouă au loc pe pământ, iar când Leviathanul sfârșește, Împărăția lui Dumnezeu se realizează (p. 71). Dispariția Leviathanului se petrece atunci când capul nu va mai fi distinct de trup, așa cum se poate vedea din gravura realizată de Abraham Bosse (dacă trupul este format dintr-o multitudine de indivizi mici, capul este singura parte cu o identitate proprie), adică „poporul își va putea regăsi corpul” (p. 73). Până la realizarea politică a Împărăției lui Dumnezeu, neexistând nici unitate reală și nici *body political*, războiul civil rămâne mereu o posibilitate (p. 73). Eshatologia nu se reduce la această succesiune, având în centrul său conflictul dintre Mesia, pe de o parte, iar pe de altă parte omul anomiei (Antihristul) și „cel ce oprește” (*Katechon*-ul). În opoziție cu

Carl Schmitt, Agamben afirmă că: „statul nu acționează ca un katechon”, adică ca o entitate ce amână și stopează a doua venire a lui Hristos, lăsând loc pentru dezvoltarea materială a lumii; statul reprezintă „bestia eshatologică”, adică „omul anomiei”. Consecința opoziției pe care Agamben o face la Schmitt este că „sfârșitul poate avea loc oricând” (p. 77). Și atunci: de ce este războiul civil inutil? Pentru că el va sfârși o dată cu dispariția statului, adică cu sfârșitul, oricând posibil, al *Leviathanului*.

Fie că războiul civil reprezintă o situație de criză în care se observă relația dintre spațiul privat și cel public, fie că aceasta reflectă trecerea indivizilor de la populație (agregat numeric) la popor (corp politic), cazul Greciei antice și, respectiv, filosofia hobbesiană reprezintă două repere istorico-intelectuale cu care Giorgio Agamben lucrează inteligent în alcătuirea acestei cărți. Poate că cel mai bun exercițiu ar fi acela de a reflecta cu ajutorul acestor instrumente asupra convulsiilor sociale pe care literatura pare să le surprindă atât de precis în epopeea războaielor civile.

Nicolae Drăgușin

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]